

מה נאמר, מה נדבר ומה נצטדק

וַיֹּאמֶר לָהֶם יוֹסֵף מֶה הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם הֲלוֹא יִדְעַתֶּם כִּי נֶחֱשׁ יִנְחַשׁ אִישׁ אֲשֶׁר כָּמֹנִי: וַיֹּאמֶר יְהוּדָה מֶה נֹאמַר לְאֹדְנִי מֶה נִדְבַר וּמֶה נִצְטַדֵּק הָאֱלֹהִים מִצָּא אֶת עֵוֹן עַבְדֶּיךָ הֲנֵנוּ עֹבְדִים לְאֹדְנִי גַם אֲנַחְנוּ גַם אֲשֶׁר נִמְצָא הַגְּבִיעַ בְּיָדוֹ: וַיֹּאמֶר חֲלִילָה לִּי מַעֲשׂוֹת זֹאת הָאִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא הַגְּבִיעַ בְּיָדוֹ הוּא יִהְיֶה לִּי עֶבֶד וְאַתֶּם עֹלֹ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם: (בראשית מד טו-ז).¹

מסכת שבת דף קה עמוד א

אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא: מניין ללשון נוטריקון מהתורה?² ... רב נחמן בר יצחק אמר: "מה נדבר ומה נצטדק" - נכונים אנחנו, צדיקים אנחנו, טהורים אנחנו, דכים אנחנו, קדושים אנחנו.³

בראשית רבה פרשה פה סימן ב

"וירד יהודה מאת אחיו" - אמרו: בואו ונפזר עצמנו. שכל זמן שאנו מכוונסים, השטר מצוי להיגבות. אמר להם הקב"ה: עשרה בני אדם שנמצאו בגניבה, אין אחד נתפס ע"י כולם? וכיון שנמצאו בגביע, אמרו: "האלהים מצא את עון עבדיך" (בראשית מד טז) - אמר ר' יצחק: מצא בעל חוב מקום לגבות שטר חובו. אמר ר' לוי: כזה שהוא ממצה את החבית ומעמיד אותה על שמריה.⁴

בראשית רבה פרשה צב סימנים ח, ט

"ויואמר גם עתה כדבריכם כן הוא" (בראשית מד י) - הן כדבריכם כן הוא: עשרה בני אדם שנמצא אחד מהן בגניבה אין כולם באסירה? אני איני עושה כן, אלא: "אשר ימצא אתו יהיה לי עבד ואתם תהיו נקיים" (שם).⁵

¹ אלה הפסוקים המסיימים את פרשת מקץ, בשיא הדרמה שהמטכה הוא "בשבוע הבא" בפרשת "ויגש אליו יהודה". כך במבט קדימה. אך במבט לאחור ניתן לקשר את הפסוקים שלנו גם לדברי האחים "אבל אשמים אנחנו" במפגש הראשון עם יוסף (פרק מב) אשר לוקח מהם את שמעון ודורש להביא אליו את "אחיכם הקטון". אלא ששם הם "מתוודים" ומכים על חטא בינם לבין עצמם. יוסף אמנם שומע "כי המליץ בינותם", אבל עדיין אין זה וידוי בפומבי ולאוזני מי שצריך היה לשמוע, כמו דבריהם כאן. כללו של דבר, הפסוקים בהם פתחנו והנושא בו בחרנו לדון הפעם, עומדים בתווך בין אבל אשמים אנחנו שבמפגש הראשון (ראה דברינו בנושא זה בפרשת מקץ) ובין המפגש בפרשת ויגש שם הרחבנו בדברינו היו דבריו של יהודה נראים לכל צד וכן בדברינו ולא יכול יוסף להתאפק. ואם כפלנו וחזרנו על מקצת הדברים נקווה שהם "ייראו לכל צד", שהרי אין סוף לדרשות ולמדרשים על פרשת יוסף ואחיו.

² נוטריקון, בלטינית notarium או notarium הוא ראשי תיבות, באחד משני כיוונים. האחד, "פענוח" הפירוק של מילה קיימת לראשי תיבות על דרך הדרש כמו שהגמרא שבת דורשת שם את "אנכי" של מתן תורה שמתפרש בראשי תיבות: אנא נפשי כתיבת יהיבת (אני בעצמי כתבתי ונתתי, ואין אגב לגמרא בעיה של ערבוב עברית/ארמית). הכיוון השני, הוא יצירת מילה חדשה על דרך הקיצור ממילים קיימות, שהוא מה שיותר מקובל בימינו: פרד"ס, צה"ל, ד"ח וכו' ומכונה "ראשי תיבות" (ר"ת). אגב, חידודי נוטריקון. הנוטריקון הארוך ביותר שמוכר לנו, הוא של בעל הטורים על הפסוק: "ויספר ללבן את כל הדברים האלה", אומר בעל הטורים עפ"י מדרש אגדה (בובר) בראשית פרק כח וכו', שאלפיז בנו של עשו שדד את המעט שהיה ליעקב בדרכו לחרן: "את כל הדברים האלה - אל תתמה כי לא הבאתי דבר, ברכוש רב יצאתי מאבי, הרשע אליפז לקח הכל". ומי שמכיר נוטריקונים מעניינים נוספים אנה ישלחם אלינו.

³ בעקבות דיון הלכתי בידינו כתיבה בשבת, כולל איסור כתיבת אות אחת שהיא קיצור של מילה כגון א' שהוא אחד, גולשת שם הגמרא לדיון בחידודי לשון ומילים שראשי תיבותיהן נדרשות: נוטריקון מניין? אבל אפשר שענייני הנוטריקון כאן הוא רציני יותר. כאן, בחטא הגביע, אומרים האחים "מה נצטדק", היינו אין אנו נכונים, אין אנו צדיקים, אין אנו טהורים, אין אנו דכים (שפלים או זכים בלשון ארמית בחילופי דל"ת וז"ן) ואין אנו קדושים. כך נראה בגלל המילה "מה". אבל מהרש"א (בגמרא שבת שם) ואחרים מבינים את דברי האחים במדרש באופן הפוך, שיהודה אומר ליוסף: אנחנו לא אשמים ואתה באמת יודע שלא גנבנו את הגביע ושנאחנו נכונים, צדיקים, טהורים וכו'. ולכן משם הוא ממשיך בנאומו המפגין את בטחונו בצדקתו. מהרש"א מעדיף את ההמשכיות של פרשת ויגש על פני פשט הפסוק בפרשת מקץ. ראה דבריו שם: "דלפי משמעו מה נצטדק שאין לנו מקום להצטדק, וזה סותר כל ענין שאח"כ יגש יהודה".

⁴ חזרנו לפרשת וישב לירידת יהודה בעקבות ירידת יוסף מצרימה ("לסמוך ירידה לירידה" כדברי המדרש). בעקבות מכירת יוסף מתפזרים האחים משום שהם סבורים שבכך יצילו את עצמם. נראה שההיגיון שלהם הוא שהאשמה היא משותפת ולכל אחד עשירית ממנה ואי אפשר לגבות עשירית אשמה, אלא אם יתכנסו כולם יחד שאז האשמה שלמה. ראה דברינו הקולר תלוי בצוואר כולם בפרשה זו. המענה של הקב"ה הוא שניתן לתופשם אחד אחד וכל אחד יביא לתפישת השני בכך שיגלגל עליו את האשמה. כך או כך, הנה בירידתם לשבור אוכל למצרים הם אכן מתכנסים ולוקחים את הסיכון (משום שלא יכלו לסרב לאביהם ולשתף אותו בסודם) ואכן הגיע הרגע של גביית שטר החוב של כולם, על כולם ביחד. ומוסיף ר' לוי: אל תקרא "האלהים מצא", אלא "האלוהים מיצה" מלשון למצות את הדין. והדימוי הוא למי שמרוקן את חבית היין עד קרקעיתה, עד שנשארים בה רק השמרים שבתחתיתה. זה הרגע שהאחים כה חששו ממנו והנה הוא בא. וזה כנגד "מצוי היום, מצוי הדין, מצוי הנפש ומצוי החשבון של יעקב בעת שהוא נאלץ לשלוח את בנימין, בראשית רבה צב ב, בדברינו ואל שדי יתן לכם רחמים בפרשה זו).

⁵ וכן הביא רש"י בפירושו לפסוק, בעקבות מדרש זה: "גם עתה כדבריכם - אף זו מן הדין, אמת כדבריכם כן הוא שכולכם חייבים בדבר. עשרה שנמצאת גניבה ביד אחד מהם כולם נתפשים. אבל אני אעשה לכם לפני משורת הדין, אשר ימצא אתו יהיה לי עבד" ומוסיף רש"י: "כדבריכם כן הוא - שהרי כולכם שותפים וכן מנהג סוחרים ללקות זה על זה, אבל איני חפץ, אלא הוא לבדו יהיה לי עבד". ראה שוב דברינו הקולר תלוי בצוואר כולם בפרשה זו. ויש לשים לב שדברים אלה אינם של יוסף אלא של הממונה "אשר

"ויאמר יהודה מה נאמר לאדוני" (בראשית מד טז) - בכסף ראשון, "מה נדבר" - בכסף שני, "ומה נצטדק" - בגביע. "מה נאמר לאדוני" - במעשה תמר, "מה נדבר" - בבלהה, "ומה נצטדק" - בדינה. "מה נאמר" - לאבא שבארץ כנען ביוסף, "מה נדבר" - בשמעון, "ומה נצטדק" - בנימין.⁶

אם נאמר לך: חטאנו - גלוי וידוע שלא חטאנו. ואם נאמר לך שלא חטאנו - "האלהים מצא את עון עבדיך". אמר רבי יצחק: מצא בעל חוב מקום לגבות שטרו. אמר ר' לוי: כזה שהוא ממצה את החבית ומעמידה על שמריה.⁷

"ויאמר חלילה לי מעשות זאת" (בראשית מד יז) - ר' הונא בשם רבי אחא: נייער פורפירא.⁸ ואמר: "חלילה לי מעשות זאת". אלא: "האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד ואתם עלו לשלום אל אביכם". אמרו: הרי שלום (שָׁלוֹם) שכולו עזוב! ורוח הקודש צווחת: "שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול" (תהלים קיט).⁹

מדרש תנחומא (בובר) פרשת מקץ סימן יג

... "ויקראו שמלותם" (בראשית מד יג) - אמר להן הקב"ה: אתם הקרעתם בגדי אביכם בדבר של חנם, כך אתם תקראו בדבר של חנם. "ויעמוס איש על חמורו" (שם), לא הוצרך אחד מהן לחמורו. והן עומדין ומחבטין לבנימין על כתפיו ואומרים לו: אי גנב ברה דגנבתא, ביישתי בן אמך את, כך היא ביישה את אבינו, "ותגנוב רחל את התרפים" (בראשית לא יט), בזכות אותן המכות שהכתוהו על כתפיו זכה ושרתה שכינה על כתפיו שנאמר: "ובין כתפיו שכן" (דברים לג יב).¹⁰ ... "ויאמר יהודה: מה נאמר לאדוני" - מה נאמר על כסף ראשון, ומה נדבר על כסף

על ביתו" (שעפ"י המדרש הוא מנשה) שנשלח לרדוף אחרי האחים. כבר הוא ממיר את העונש הכבד שהם גזרו על עצמם - עבדות, ועל בנימין - מוות, בעונש הרבה יותר סביר: הגנב דינו לעבדות כמשפט התורה והעמים ואילו אתם חופשיים ללכת. הרי לאחים הזדמנות להתנער מבנימין ולא להיתפס כולם כפי שפחדו.

⁶ שלוש דרשות הן על הפסוק: "מה נאמר, מה נדבר ומה נצטדק". שלושה חשבונות נפש שונים. הראשון, קשור היטב לעניין שלנו וכולו הודאה מלאה על האירועים שקרו בין יוסף ואחיו מאז באו לשבור אוכל במצרים, אך אולי גם רמז של יהודה למשנה למלך מצרים (ליוסף) שמישהו מנסה להתגולל עלינו. בדרשה השנייה, יהודה כאילו מדבר בינו ובין עצמו, אולי גם בלחישת לאחים. בדומה להודאה הראשונה: "ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו וכו'" (בראשית מב כא). ואולי גם זו נאמרה בפני יוסף ואז הוא שומע לראשונה על מעשה תמר שלא הכיר, על מעשה בלהה שאולי זכר שאירע בהיותו ילד קטן ועל מעשה שכס המוכיח את גבורת בני יעקב וקעת גם את הכרתם שטעו. הדרשה השלישית, חוזרת לראשונה, אבל יותר ממנה מתקשרת היטב לנאום הגדול שיבוא בפרשת ויגש אליו יהודה, כפירוש מהרש"א לעיל. בין כך ובין כך נראה שהדרשן הוא שיעורך כאן חשבון כולל עם האחים.

⁷ חזרנו לדרשות ר' יצחק על שטר החוב שנגבה ושל ר' לוי על החבית (הכוס) שמוצתה עד תום, אבל חיברנו דברים אלה עם התוספת: אם נאמר חטאנו ואם נאמר לא חטאנו (שאוילי היא שייכת לפסיקה הקודמת, אבל אנחנו מעדיפים את המדרש כפי שערךנו). מיצוי הדין עמנו, גביית שטר החוב, אומר יהודה, איננה בעלילה שאתה מעליל עלינו, איננה במעשים שקרו מאז באנו לשבור אוכל. באלה, גם אם נודה שחטאנו - ואין לנו ברירה אלא להודות בכך כי אי אפשר לנו להתווכח עם המשנה למלך מצרים. אך באמת גם אתה יודע שלא חטאנו ושהכל עלילה. לומר שלא חטאנו אי אפשר, שהרי אנו מאמינים שיש השגחה עליונה ודברים לא קורים במקרה. לאלהים יש חשבון אתנו, הוא שיועד ועד ובפנקסו הכל רשום, הוא מצא את "עון עבדיך". אתה אינך צד בעניין.

⁸ פורפירא הוא לבוש המלך (וכן הוא במדרשים רבים על המשכן, בגדי הכהן הגדול, על משה כשעלה למרום, מרדכי ועוד). ומהו הנייעור? יש מפרשים (א. א. הלוי) שנייעור לבוש המלכות הוא סמל להחלטה של המלך שלאחריה אין ערעור. אבל במדרש הגדול מצאנו: "נייער פורפירא שלו - אמר: מוצל אני מן הדבר הזה". פעולת הנייעור היא אי הסכמה (אני מנר עצמי מהעניין). אינני לוקח את כולכם לעבדים, אומר יוסף בטון מלכותי ותרס כנגד האשמותיו של יהודה, ובודאי שאינני הורג את בנימין, כהצעתכם.

⁹ "חלילה לעבדיך מעשות כדבר הזה" אומרים האחים לממונה שרדף אחריהם. ויוסף עונה להם: "חלילה לי מעשות זאת", אומר יוסף. אני שליט נאור, אני לא מטיל עונש קולקטיבי על חבורת אנשים, גם אם הם כעת מכונסים ומוכנים להיתפס כולם בעוון אחד. אני בסה"כ רוצה את הגנב כעבד כמשפט העמים, זה הכל! "ואתם עלו לשלום אל אביכם" (ובדרך הבייתה תחשבו מי מכר את מי לעבד). ואיזה מן שלום יהיה בבית אבא? כדברי המדרש בפרשת ויגש: "אתה בנימין תתפוס ושלוש בבית אבא?" זה שלום? זה שָׁלוֹם? זה הרי שכן נורא, זה חורבן ועזובה גמורה! האם עבר רעד קל בדבריו של יוסף כשאמר: "ואתם עלו בשלום אל אביכם", רעד שיהודה זיהה? האם כאן הייתה כבר "נקודת השבירה" של יוסף שיהודה מיהר לאבחן? כך או כך, המדרש שלנו מסיים במשפט: "ורוח הקודש צווחת: שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול". לא סתם "סוף טוב", אלא מוסר השכל שראיית בני האדם היא מוגבלת. הם רואים מצב ללא מוצא, התנגשות בלתי נמנעת, שבר וחורבן. אבל רוח הקודש רואה הרבה קדימה ויודעת שיש פתרון. שייטכן שלום שָׁלוֹם ולא עזובה: "שלום לאוהבי תורתך ואין למו מכשול". ובמדרש הגדול (סוף פרשת מקץ) הוא מסיים אחרת: "ורוח הקודש אומרת: שלום רב לאוהבי תורתך. ויהודה כיון ששמע אותו כשהוא אומר ואתם עלו לשלום, אמר: ואין שם שלום ואין זה מקום שלום? מיד השלים נפשו ונתפגש עמו". המילה האחרונה איננה של רוח הקודש, אלא של יהודה (שאוילי שמע אותה?) שתופס באופן חיובי ובונה את דברי יוסף "ואתם עלו לשלום אל אביכם" והופך אותם לנקודת ארכימדס של ההתנגשות בין יוסף ואחיו. יש סיכוי להשלמה אם לא לשלום ממש.

¹⁰ מדרש זה (כדאי לראותו במקור במלואו ואנו קצרנו) קורא תיגר על הסולידריות שהאחים מפגינים כלפי בנימין שמשתמעת הן מהמקרא והן מהמדרשים שראינו עד כאן. לפי מדרש זה, האחים מכים את בנימין כשנמצא הגביע בידו, משוכנעים שהוא אכן גנב את הגביע וכועסים שכעת כולם עתידיים לסבול בגללו. ראה גם פירוש רמב"ן לתורה (בראשית מד י) שאינו מסכים עם רש"י ורשב"ם שאומרים שהאחים השוו עצמם לבנימין וראו עצמם שותפים מלאים למעשה הגנבה (הבאנו דבריהם בהערה 5 לעיל "תחת" מדרש רבה שאומר: "עשרה בני אדם שנמצא אחד מהן בגניבה, כולם באסירה"). רמב"ן קובע: "והם פטרו עצמם באמרם אשר ימצא אתו ומת, כי הוא הגנב וגם אנחנו הנקיים מן הגניבה נהיה לעבדים. הנה דעתם לומר שהגנב אשר ימצא אתו הוא לבדו היודע בגנבה ... אבל הם טוענים שלא ידעו האחרים בגנבה, רק קנסו את עצמם, שיהיו גם הם לעבדים". ההבדל בין רש"י ורשב"ם לרמב"ן הוא דק: האם הזדהות האחים עם בנימין היא להלכה ("מנהג הסוחרים ללקות זה על זה", לשון רשב"ם) או רק למעשה ("רק קנסו את עצמם", לשון רמב"ן). אבל המדרש מגדיל לעשות בכך שהאחים ממש מכים את בנימין! אין כאן שום הזדהות, רק חזרה על מה שעשו ליוסף. שנאת/גנאת בני לאה בבני רחל.

שני, מה נצטדק על הגביע. "האלהים מצא את עון עבדיך" - אל תקרא מצא אלא מוציא, לעולם אין שני אחין נכנסין לבית המשתה ביחד מפני העין, ואנו נמצאנו כולנו בערוגה אחת בעון אחד שהיה בידינו. אמר להם: אחיכם זה לא היה עמכם באותה שעה. אמרו לו: כל הנמצא עם הגנב נתפש עמו.¹¹ אמר להם: ומה אחיכם הראשון שלא גנב ולא ציער אתכם, אמרתם טרוף טרוף, זה שגנב וציער אתכם על אחת כמה וכמה! לכו אמרו לאביו: טרוף טרוף...¹²

אגדת בראשית (בובר) פרק עו ד"ה [א] ויגש אליו

... "ויבאו אחי יוסף וגו'" (בראשית מב ו), התחיל אומר להן: מרגלים אתם (שם שם ט). אמרו לו: "לא אדוני, ועבדיך באו לשבור אוכל ... שנים עשר עבדיך אחים אנחנו" (בראשית מב י-ג), אמר להם: לאו, אלא ילדים אתם גונבים ומוכרים לעבדים. אלא "שלחו מכם אחד וגו'" (שם שם טז). ובסוף כשנמצא הגביע ביד בנימין, התחיל אומר: מי הגנב! בנימין בנה של גנבת, אמך רחל גנבה, שנאמר: "ותגנוב רחל את התרפים אשר לאביה" (בראשית לא יט). הרי את גונב! התחילו אומרים לו: "מה נאמר לאדוני" - על יוסף. "ומה נדבר" - על שמעון. "ומה נצטדק" - על הגביע, אלא: "האלהים מצא את עון עבדיך".¹³

בראשית רבתי פרשת ויגש עמוד 220

"שְׁמִיחָה לְאִישׁ בְּמַעֲנֵה פִּי וְדָבַר בְּעֵתוֹ מֵה טוֹב" (משלי טו כג) - מי הוא זה שדָּבַר בעיתו? זה יהודה. את מוצא בשלשה מקומות נשמע יהודה על שדבר דבר בעיתו. כשאמרו אחיו: "לכו ונהרגהו" - השיבן ראובן: "אל תשפכו דם". אבל יהודה לא השיבן דבר, אלא אמר תתישב דעתן של אָחֵי כְּשִׂיאֵכֶם וישתו ואח"כ אמר להם. כיון שאכלו ושתו ונתישבה דעתם באו לברך. אמר להם יהודה: מבקשים אנו להרוג את אחינו ואנו מברכין? הוי: "ודבר בעתו". ה'י'¹⁴ כשאמר ראובן: "את שני בני תמית", דָּבַר ראובן שלא בעונתו. אבל יהודה לא ענה לאביו באותה שעה והמתין עד שהשלימו החטים¹⁵ ואח"כ פייס את אביו, שנאמר: "ויהי כאשר כלו לאכול". הג', בשעה שנתפס בנימין אין אתה מוצא שדבר יהודה מכל הדברים שהיו להם עם יוסף.¹⁶ אבל כשנתפס התחיל אומר: "מה נאמר לאדוני" (בראשית מד טז), כדי לידע סוף דעתו של יוסף על בנימין. כיון ששמע שבקש להחזיק בו והיה עושה

¹¹ האחים קצת מסתבכים כשהם מזכירים איזה "עוון אחד" (שלא מזכירים מהו) שהוא שורש כל העניין, ויוסף ממהר לנצל אזכור זה. אחיכם הצעיר, הרי לא היה שותף ב"עוון האחד ההוא"! ובין השיטין רומז המדרש שכאילו שני הצדדים יודעים על מה מדובר ומי עומד לפני מי, והתנכרות יוסף סופה להיפסק בקרוב.

¹² לקראת סופו מצינו המדרש את דעתו ומתאר סולידריות מלאה של האחים עם בנימין, עד שיהודה מצריך להסביר ליוסף מדוע קעת הם "בערוגה אחת" בעוד שלא היו "בערוגה אחת" בשעת מכירת "אחיכם האחר"; מדוע אצל "אחיכם האחר" לא הייתה לאחים בעיה לומר ליעקב "טרוף טרוף" ואילו קעת אצל בנימין אין הם מוכנים לחזור לארץ כנען ולצער את יעקב ומעדיפים להישאר כולם במצרים כעבדים. מה גרם למדרש לשנות כיוון? מה פשר השוני הזה? התשובה: דברי יהודה. יהודה שלא מיהר כאחים לפסוק שבנימין הוא בן מוות וכל השאר עבדים (הבדל שרמב"ן שהבאנו בהערה 10 מדיגיש מאד ובונה עליו את שיטתו שהאחים לא באמת ובתמים הזדהו עם בנימין), משווה קעת את כולם ואף מקדים את האחים לבנימין, כנאמר בפסוק עצמו: "הננו עבדים לאדוני, גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידך". הבדל משמעותי בין דברי האחים לאשר על הבית שרדף אחריהם ובין דברי יהודה ליוסף!

¹³ כאן יוסף הוא שמתנפל על בנימין וקורא לו גנב ולרחל אימו "גנבת". עד כדי כך היה מוכן ללכת יוסף! עד כדי דברי נאצה על אימו הוא! אח"כ כשיזכר בבנימין יסביר לו שהדברים נאמרו רק כתחבולה ו"כאילו"? על רקע דברים קשים אלה בולטים דברי האחים (דברי יהודה) המפויסים והרכים: "מה נאמר לאדני מה נדָּבַר ומה נצטדק הָאֱלֹהִים מִצָּא אֶת עוֹן עֲבָדֶיךָ הַנְּנוּ עֲבָדִים לְאֲדֹנֵי גַם אֲנַחְנוּ גַם אֲשֶׁר נִמְצָא הַגְּבִיעַ בְּיָדֵךָ". הקצנתו של יוסף הביאה אותו למדרגה מוסרית נמוכה, עד שנראה שלא הייתה לו ברירה אלא להפסיק את המשחק ההתנכרות הזה שהלך והסתבך. וכבר הערנו במספר מקומות שיוסף באמת לא שיחק ולא העמיד את אחיו בניסיון ולא רצה לנקום או לחנך כאן מישוהו. יוסף אכן ראה עצמו מנותק מבית אביו והוא חותר ליעד אחד בלבד: לקבל את בנימין אחיו ולהקים במצרים את בית משפחות בני רחל. במנותק ממשפחות בני לאה והשפחות. ראה שוב דברינו [הינו דבריו של יהודה נראים לכל צד](#) וכן [מדוע לא שלח יוסף לאביו](#) בפרשת ויגש. וכאן מגדיל המדרש לעשות כשבדרך ליעד זה אין יוסף בוחל בשום אמצעי, אפילו לכנות את אחיו גנב בן גנבת! על רקע דברים קשים אלה, בולטים, כאמור, דבריו הנאורים של יהודה.

¹⁴ המקרה השני.

¹⁵ עד שנגמר האוכל.

¹⁶ הדרשן מאיר את עינינו בפשט הפסוקים שבעת תפיסת האחים עם הגביע, יהודה לא מדבר עם האיש שרדף אחריהם, מישוהו אחר מדבר: "ויאמרו אליו למה ידבר אדוני כדברים האלה וכו'" (פרק מד ז-ט). האחים מדברים עוד לפני שבכלל נצא הגביע, רק בתגובה להאשמות. יהודה שותק. הוא מדבר רק כאשר הם מובאים לביתו של יוסף ויוסף אומר להם: "מה המעשה הזה אשר עשיתם". רק אז הוא מדבר "דבר בעיתו". וגם זה, ממשיך המדרש ואומר, אינו הדיבור המלא, אלא רק דיבור של גישוש במטרה לרדת לסוף דעתו של יוסף. יהודה מכן את עצמו יפה ויפה ואינו קופץ לדבר. אנו נוסיף עוד הבחנה קטנה המתחברת לשני המקרים הקודמים בהם יהודה המתין ולא מיהר לדבר. בדומה לאחים שאומרים "לכו ונהרגהו", ובדומה לראובן המציע להרוג את שני בניו, כך גם ה"ויאמרו" של האחים, ברגע שנתפשו, מציע שמי שימצא הגביע בידו יומת וכל השאר יהיו לעבדים. בכל המקרים האלה, יהודה לא קופץ בראש, לא מתעמת עם ההצעה שהגנב יומת (מנין לאחים דין כזה? עדיין הם בעסקי הריגה?). יהודה שותק ורק אח"כ מתערב ומרכך את דבריהם. במקרה הראשון: "לכו ונמכרנו", בשני: "אנכי אערבנו", וכאן: "הננו עבדים לאדוני, גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידך".

עצמו צדיק כאילו הוא תופס מדת הדין, כדכתיב: "חלילה לי מעשות זאת" (שם מד יז), מיד מצא יהודה ידיו לדבר ולענות לו.¹⁷ על שהיה מחזיק עצמו והכין עצמו לכל דבר בין למלחמה בין לשלום בין לפיוס. התחיל משיבו על כל דבר ודבר כראוי, כדכתיב: "ויגש אליו יהודה". שמע יוסף דבריו של יהודה שהיו מכוונים וקבל ממנו וגילה עצמו להם. מי גרם לו ששמע לו יוסף? על שדבר בעונתו – שהו שכתוב: "ודבר בעתו מה טוב".¹⁸

שבת שלום וחודש טוב והלל ואורים על הניסים של חנוכה מחלקי המים

מים אחרונים: והיכן אנו משתמשים במטבע הלשון "מה נאמר, מה נדבר ומה נצטדק"? בנפילת אפיים (תחנון) של שחרית בימים שני וחמישי: "מה נתאונן, מה נאמר, מה נדבר ומה נצטדק. נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה אליך כי ימינך פשוטה לקבל שבים". האם רק השאלת לשון מהתורה יש כאן, או אולי תזכורת תמידית למעשה יוסף ואחיו, למה ששנאת אחים יכולה להביא. ראה רמב"ם מורה נבוכים חלק שלישי פרק מו ששעיר העזים לחטאת בבית המקדש, במועדים וראשי חודשים הוא תזכורת מתמדת לחטא מכירת יוסף ולשעיר העזים ששחטו האחים!

¹⁷ יהודה כמו ארי חכם האורב לטרף, נותן ליוסף לדבר ומושכו במילים עד שהוא מאתר את נקודת התורפה שלו ומסתער. יהודה מאתר שיוסף בעצם מבקש להחזיק בבנימין ולצורך זה "היה עושה עצמו צדיק כאילו הוא תופס מדת הדין, כדכתיב: חלילה לי מעשות זאת". יוסף נגרר לטיעונים מוסריים וערכיים, על אילו מעשים "חלילה לעשות" - מיד מצא יהודה ידיו לדבר ולענות לו.

¹⁸ דברי יהודה היו במקומם ובעיתם, הן כלפי האחים שמיהרו לדבר והן כלפי יוסף שהלך והקצין במעשיו. על דרך החידוד שמעתי ממורי ורבי ר' שמואל רוזובסקי זצ"ל שהיה דורש כך: "דבר בעיתו – מה טוב". אם דבר התורה הוא בעיתו ובזמנו: דבר תורה לחנוכה – בחנוכה, לפורים – בפורים, לפרשת השבוע – בפרשת השבוע וכו' – אזי גם דבר מועט: "מה" (אפעס) – גם טוב. נקווה שזכינו לדבר בעתו.